

بسمه تعالی

باستان شناسی و تاریخ شهرستان خداآهنده

جلد اول

ابراهیم سجاسی قیداری

سرشناسه	: سجاسی قیداری، ابراهیم، ۱۳۳۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: باستان شناسی و تاریخ شهرستان خدابنده / ابراهیم سجاسی قیداری
مشخصات نشر	: زنجان، صفیر سیمرغ، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: [۱۲]، ۲۶۴ ص. مصور (رنگی)، جدول
شابک	: ۳-۲-۹۴۷۰۵-۶۰۰-۹۷۸-۱۹۵۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: خدابنده
رده بندی کنگره	: ۳ ۱۳۹۳ س ۲۰۸۵/۵۲ DSR
رده بندی دیویی	: ۹۵۵/۳۴۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۷۱۷۷۳۳

باستان شناسی و تاریخ شهرستان خدابنده

نویسنده: ابراهیم سجاسی قیداری

ویراستار و ناظر چاپ: اسد نصیری

صفحه آرا: مریم جعفری مراد

طراح جلد: مریم جعفری مراد

نوبت چاپ: اول، بهار ۱۳۹۴

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۱۹۵۰۰ تومان

شابک: ۳-۲-۹۴۷۰۵-۶۰۰-۹۷۸

ISBN: 978-600-94705-3-2

تصاویر پشت جلد: محوطه ی باستانی کندیری ارغین

بقایای دیوار عمارت تخت

simorghpublication@gmail.com

safirsimorgh.blogfa.com

مراکز پخش: خدابنده (قیدار)، جاده زنجان - قیدار، جنب باربری نصیران. تلفن: ۰۲۴۳۴۲۲۷۷۹۷

زنجان، سعدی وسط، روبروی پاساژ ایران زمین، کوچه عباس منتخبی، کد پستی: ۴۵۱۴۶۹۵۱۶۸ تلفکس: ۰۲۴۳۳۳۶۵۱۸۶

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول شرایط جغرافیایی منطقه

۳	مقدمه
۴	موقعیت جغرافیایی شهرستان خداپنده
۴	تقسیمات سیاسی و کشوری
۶	رودخانه های مهم شهرستان خداپنده
۷	کوه های شهرستان خداپنده
۸	دشت های شهرستان خداپنده
۸	ویژگی های آب و هوایی شهرستان خداپنده
۹	مهم ترین بادهای منطقه
۱۰	تاثیر عوامل طبیعی و شرایط اقلیمی در محیط زندگی
۱۳۳	شکل ها و تصاویر فصل اول

فصل دوم باستان شناسی قیدار

۱۷	مقدمه
۱۷	پیشینه ی تاریخی شهر قیدار
۱۸	محوطه باستانی گیل بلاغی
۱۹	معنا و مفهوم نقوش روی سفال
۲۲	آثار باستانی و تاریخی قیدار بعد از انقراض ساسانی
۲۳	بررسی آثار باستانی قیدار نبی (ع)

۲۵	مجموعه قیدار نبی (ع)
۲۷	بقعه قیدار نبی (ع) و اسناد و مدارک مربوط به آن
۲۸	اشیاء فرهنگی قیدار نبی
۲۹	معماری بقعه قیدار نبی (ع)
۳۲	ضریح مرقد قیدار نبی (ع)
۳۳	مسجد جامع قیدار نبی (ع)
۳۵	پلان مسجد جامع قیدار نبی (ع)
۱۳۱	شکل ها و تصاویر فصل دوم

فصل سوم چگونگی محافظت مجموعه قیدار نبی (ع)

۵۷	مدرسه سهروردی سابق
----	--------------------

فصل چهارم راه های ارتباطی و مواصلاتی

۶۱	راه های ارتباطی و مواصلاتی شهر قیدار در دوران های گذشته
۶۱	الف: راه های اصلی قیدار
۶۴	ب: راه های فرعی قیدار نبی

فصل پنجم آثار باستانی بخش مرکزی قیدار نبی

۶۹	آثار باستانی تخت پسکوهان
۷۳	بررسی سفال های منطقه
۷۳	طبقه بندی سفال ها
۷۴	محوطه باستانی تخت
۷۶	محوطه باستانی فیل خاصه
۷۷	محوطه باستانی الف بلاغی
۷۷	محوطه باستانی برنجیک
۷۸	قبرستان برنجیک
۷۸	محوطه باستانی آلی قاپو
۸۰	پناهگاه سنگی در پشت کوه آلی قاپو
۸۱	آثار باستانی زواجر
۸۲	آثار باستانی سقر یاتاقی

۸۴	محوطه باستانی قیز قلعه سی مادآباد
۸۵	افسانه های کوه مروه
۸۶	آثار باستانی کوه مروه
۸۸	محوطه ی باستانی کاروانسرای رباط
۸۹	آثار باستانی کریم گلی
۹۱	محوطه باستانی قینرجه
۹۲	محوطه باستانی کندیری ارغین
۹۳	آثار فرهنگی محوطه کندیری
۹۳	گروه بندی سفال ها
۹۴	متون تاریخی این منطقه
۹۶	زیست گاه های انسانی دوران ماقبل تاریخ در کوه های زرنند قیدار
۹۷	مشخصات غار هیسلی
۱۴۷	شکل ها و تصاویر فصل پنجم

فصل ششم موقعیت جغرافیایی شهر باستانی سجاس

۱۰۳	مسجد جامع سجاس
۱۰۹	قبرستان تاریخی شهدای سجاس
۲۰۹	شکل ها و تصاویر فصل ششم

فصل هفتم آسیاب های آبی

۱۱۳	قدمت آسیاب های آبی در ایران
۱۱۴	انواع آسیاب های آبی
۱۱۴	آسیاب های آبی قیدار
۱۲۱	سد خاکی در قیدار
۲۳۷	شکل ها و تصاویر فصل هفتم
۲۵۳	فهرست جداول
۲۶۳	منابع و مآخذ

سخن مؤلف

شهرستان خداپنده یکی از شهرستان‌های استان زنجان است. این شهرستان از نظر باستان‌شناسی اهمیت ویژه‌ای دارد که تا به حال در این زمینه فعالیت‌های باستان‌شناسی بسیار کمی انجام گرفته است. به جز موارد محدود مناطق باستانی این شهرستان توسط میراث فرهنگی و گردشگری استان زنجان مورد مطالعه قرار گرفته است. این شهرستان دارای میراث غنی باستانی از دوران‌های عصر حجر تا دوران معاصر است که به بررسی باستان‌شناسی نیاز دارد. تاکنون تلاش‌هایی در رابطه با تاریخ و جغرافیای این شهرستان و شناساندن آن صورت گرفته و کتاب‌ها و مقالاتی در نشریه‌های مختلف به چاپ رسیده است که از جمله آن‌ها می‌توان به آقایان اسد نصیری، محرم‌علی فیروزی و دکتر هوشنگ ثبوتی اشاره کرد که قابل تقدیرند. با این وجود هنوز زمینه‌های بسیار زیادی در شهرستان وجود دارد که نیازمند مطالعه، تحقیق و تفحص می‌باشد. لذا با این نگرش، به تألیف کتابی پرداخته شد تا با فراهم کردن ادبیات مناسبی در زمینه باستان‌شناسی خداپنده، بتواند زمینه‌ساز و راهگشا در انجام تحقیقات علمی جدید باشد. امید است کتاب حاضر به عنوان منبع سودمندی در دسترس اساتید، دانشجویان، مدیران، محققان و همچنین دانش‌پژوهان در حوزه های باستان‌شناسی، تاریخ، جغرافیا، پژوهشگران و محققان علاقه‌مند، قرار گیرد.

بنابراین نویسنده تلاش کرده تا بنا به وظیفه علمی و هویتی خود جهت شناسایی مناطق

باستانی و آثار تاریخی - فرهنگی و هنری شهرستان خدابنده گام‌های اولیه را بردارد تا در آینده توسط محققان جوان به صورت عمیق‌تر و دقیق‌تر مورد کنکاش و بررسی قرار گیرد.

بی شک تدوین چنین اثری مرهون زحمات افراد متعددی بوده که مؤلف را در فرایند تحقیق در سال‌های متعدد یاری کرده‌اند. لذا در اینجا بر خود لازم می‌دانیم تا از زحمات کسانی که در تدوین این کتاب اینجانب را یاری کردند تشکر نمایم:

۱- آقایان بهرام محرمی و خدابنده: آماده‌سازی و چاپ عکس از مناطق باستانی مختلف را بر عهده داشته‌اند؛

۲- خانم‌ها فریبا و ناهید سجاسی قیداری و الهام قاسمی: تنظیم و تدوین مطالب کتاب را انجام داده‌اند؛

۳- آقای محسن سجاسی قیداری: زحمت عکاسی از سایت‌های باستانی را بر عهده داشته است؛

۴- احمد رضایی: ساخت ماکت آسیاب آبی را انجام داده‌اند.

۵- میثم بیگدلی: که ویرایش کامپیوتری را انجام داده‌اند.

۶- همچنین در فرآیند تدوین کتاب از نظرات و مشورت‌های علمی آقای دکتر حمدالله سجاسی قیداری عضو هیأت علمی گروه جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد بهره گرفته شده است.

۷- آقای سید مختار موسوی در رابطه با قرار دادن عکسهایی از قیدار نی (ع) در اختیار اینجانب.

در پایان امیدوارم خوانندگان این دغدغه را منتقدانه و اساسی پذیرفته و کاستی‌های موجود را گوشزد نمایند تا در پژوهش‌ها و ویرایش‌های بعدی برطرف شود، چرا که توسعه شهرمان در آینده در سایه نظرات سازنده تکمیلی و تلاش‌های ارزشمند اهل علم، ادب و هنر امکان‌پذیر می‌باشد.

ابراهیم سجاسی قیداری

پیشگفتار

انسان‌ها در طول زندگی خود می‌آیند و می‌روند و ابداعات و اختراعات از خود به یادگار می‌گذارند و سپس با خاک یکسان می‌شوند، اما اعتقادات و هنر آن‌ها در دل ویرانه‌ها نیز همچنان دوام می‌آورند. این هنر در قالب مصنوعات و ساخت و سازها و معماری‌ها بر جای می‌ماند. کلیه مصنوعات بشری نمایانگر بخشی از بازتاب‌های فرهنگی انسان است که ریشه در تفکر و تعقل دارد و خود این‌ها، سرمایه‌های فکری و ذهنی هستند که از مجموع آن‌ها تفکر اجتماعی یک اجتماع حاصل می‌شود. تفحص و بررسی آثار باقی مانده از گذشتگان بر عهده باستان‌شناسان می‌باشد. زیرا باستان‌شناسی علمی است که به تحقیق تاریخ فرهنگ از طریق بقایای مادی می‌پردازد. باستان‌شناسی متکی به مدارکی است که جوامع انسانی ناخداگاه از خویش بر جای گذاشته‌اند. این مدارک اگر چه اغلب شکسته، ناقص و به ظاهر نامفهوم هستند، اما به کمک تکنیک‌های باستان‌شناسی تبیین‌پذیر هستند. باستان‌شناسی یکی از علوم است که در بازسازی پیش از تاریخ نقش دارد و گذشته انسان‌ها را مورد مطالعه قرار می‌دهد و می‌خواهد فرهنگ‌های گذشته را کشف نماید. ما اگر بخواهیم اسرار گذشته خود را آشکار و فاش نماییم و بدانیم آن‌ها از چه روش و تکنیک‌هایی در زمینه‌های مختلف معماری، صنعتی، پزشکی، فرهنگی و استفاده می‌کردند و چگونه برای جراحی مغز و اعضا و سایر موارد پزشکی در هزاره دوم قبل از میلاد دست یافته بودند؛ باید از طریق علم باستان‌شناسی و با استفاده از قدرت علمی و فنی امروزی درباره گذشته جست و جو و کاوش نماییم و هیچ جای

خالی باقی نگذاریم. لابراتورهای جدید باید کار تحقیقات باستان‌شناسی را در دست گیرند.^۱ باستان‌شناسان باید با دستگاه‌های بسیار جدید از نقاط ویران شده گذشته دیدن کرده و اسرار مدفون شده گذشتگان را کشف نمایند. آنچه ما از تمدن گذشته خود داریم نشان دهنده یک مسیر صعودی به سوی تمدنی برتر است. بنابراین باستان‌شناسی از یافته‌های فرهنگی و هنری انسان‌ها بحث و گفتگو می‌کند و با استناد به مدارک باستان‌شناسی تاریخ را تأیید می‌کند.

کشور ایران به جهت قدمت تاریخی کهن، در نقاط مختلف دارای آثار باستانی و تاریخی غنی و با ارزشی می‌باشد. یکی از مهم‌ترین مناطق جغرافیایی ایران که دارای پیشینه تاریخی غنی می‌باشد، شهرستان خدابنده در استان زنجان می‌باشد. زیرا با توجه به آثار باستانی به دست آمده از مناطق مختلف، محوطه‌های باستانی و همچنین وجود آثار فرهنگی موجود مانند سفال‌ها، سنگ آسیاب‌ها و سایر آثار فرهنگی در مناطق مختلف سایت‌های باستانی حکایت از دیرینگی و قدمت باستانی این منطقه دارد.

یافته‌ها و کاوش‌های موردی و جزئی انجام شده در مناطق مختلف شهرستان، استقرار و فعالیت‌های زندگانی انسان‌ها را از عصر حجر تا دوران معاصر در منطقه را اثبات می‌کند. لذا براساس آثار فرهنگی موجود در موزه‌ها و سایت‌های باستانی می‌توان گفت این منطقه چه در دوران‌های ماقبل اسلام و چه بعد از آن از نظر اقتصادی و مظاهر فرهنگی و هنری دارای رونق چشم‌گیر بوده است که از جمله این آثار موجود می‌توان مسجد جامع سجاس را نام برد که مربوط به دوره‌ی سلجوقی می‌باشد.

اما در چندین دهه گذشته، کاوش‌ها و حفاری‌های غیر مجاز متعددی بر روی آثار باستانی منطقه انجام شده است که شاید دلیل عمده این امر عدم آگاهی مردم محلی از ارزش‌های میراث فرهنگی در جای‌جای کشور و منطقه باشد. به همین دلیل در طول تاریخ به ویژه در قرن اخیر، سودجویان جهت تأمین منافع مادی خود، کمر به نابودی و تخریب آثار باستانی بسته‌اند. البته قابل ذکر است که در این زمینه کوتاهی‌های مسئولان و متولیان حفظ آثار تاریخی و

باستانی نیز تأثیر بسزایی در تسریع و تشدید نابودی میراث تاریخی و فرهنگی کشور و منطقه داشته است. به عنوان نمونه، می‌توان به عهدنامه قطعی اعطای امتیاز عتیقه ایران اشاره کرد که این قرارداد ننگین در چهاردهم ربیع الثانی ۱۳۱۸ ه. ق برابر با یازدهم ماه اوت، ۱۹۰۰ میلادی بین دولت فرانسه و دولت ایران در ۱۱ ماده منعقد گردید. با امضای این قرارداد ننگین در دوران سلطنت مظفرالدین شاه، عملاً و رسماً سرنوشت آثار باستانی کشور ایران و تملک آن به مدت شصت سال در اختیار دولت فرانسه قرار داد. در نتیجه کلیه فعالیت‌های باستان شناسی در انحصار باستان شناسان فرانسوی قرار داده شد و هر گونه راه پیشرفت و ترقی برای به وجود آمدن امور علمی باستان شناسی در سطح ملی مسدود گردید. در نتیجه این قرارداد، مقرر شد تمام تپه‌های باستانی کشور حفاری شود. در نتیجه تمام اشیاء کشف شده از تپه شوش و غیره توسط فرانسویان از بندر خرمشهر به فرانسه فرستاده شد (نگهبان، ۱۳۷۶، ۴۰).

در دوران گذشته علاوه بر حاکمان ناآگاه، افراد سودجوی دیگری در سطح کشور از جمله جهان‌شاه خان افشار با داشتن قدرت سیاسی و اجتماعی خود اقدام به حفاری‌های مختلف در محوطه‌های باستانی در سطح شهرستان خدابنده نموده است. این روند تخریبی در دهه‌های اخیر کماکان ادامه داشته و متأسفانه اکثر مناطق باستانی کشور و منطقه تخریب گردیده و احیاناً اشیاء آن به غارت رفته است. بنابراین روز به روز شاهد نابودی اشیاء میراث فرهنگی خود می‌باشیم. لذا برای جلوگیری از این تهاجم و تخریب و نابودی تاریخ ارزشمند گذشته، نیازمند بسیج همگانی در حفظ آثار باستانی، تاریخی و فرهنگی کشورمان می‌باشیم. در این راستا جهت جلوگیری از تخریب تپه‌های باستانی و تاراج اشیاء فرهنگی و باستانی، آگاهی بخشی، اطلاع رسانی و آموزش فرهنگی عمومی لازم است. جهت عملی شدن آن ابتدا دولت باید اقدام جدی به عمل آورده و از طریق رسانه‌های تصویری و رادیویی و یا از طریق آموزشگاه‌های عالی و آموزش متوسطه به مردم آموزش لازم و شناساندن ارزش آن داده شود تا خود مردم از تخریب و غارت اشیاء باستانی هویت ملی و فرهنگی و هنری اجدادشان خودداری کرده و محافظت نمایند. در غیر این صورت پیدا شدن اشیاء از محوطه‌های باستانی توسط قاچاقچیان

میراث فرهنگی بلافاصله آن اشیاء با قیمت نازل تر در اختیار سود جویان قرار گرفته می شود و در نهایت سر از موزه های کشورهای بیگانه بیرون می آورد. اگر چنین روندی ادامه داشته باشد، شاید در آینده ای نه چندان دور اگر لازم باشد از اشیاء باستانی کشورمان دیدن کرده و با تاریخ گذشتگان آشنا شویم، باید هزینه های بالایی را صرف نموده تا آن را در موزه های خارجی بازدید کرد. بنابراین به هر ایرانی واجب است از میراث فرهنگی گذشتگان خود حفظ و نگهداری نماید.

بر این اساس در ادامه تلاش شده تا ابتدا به بررسی شرایط جغرافیایی منطقه شهرستان خدابنده پرداخته شده و در ادامه به صورت خاص به سایت های باستانی منطقه اشاره شده و مورد تحلیل باستان شناختی قرار گیرند.